

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2025

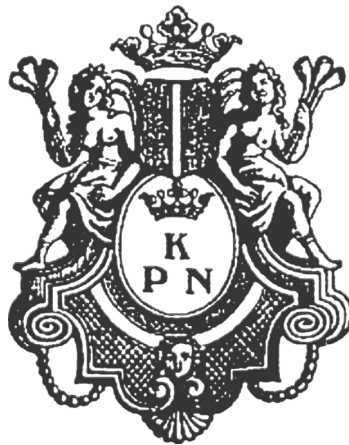
Redactie:
Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

Jaarboek PKN

Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen

2025

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

Over de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen

De Stichting heeft tot doel de kennis over de geschiedenis van de tabakspijp te bevorderen. Dit doen we door middel van onderzoek, regelmatige publicaties en bijeenkomsten. Een belangrijk streven is om een verbinding te verzorgen tussen verzamelaars, musea, archeologie en overige geïnteresseerden, in zowel binnen- als buitenland.

Alle uitgaven en activiteiten van de Stichting PKN worden mogelijk gemaakt door de bijdragen van donateurs en de inzet van vrijwilligers. U kunt ook donateur worden voor een bedrag van 40 euro per jaar (buiten Nederland 50 euro).

Meer informatie op www.tabakspijp.nl/over-ons/lid-worden/. Hiermee ontvangt u behalve het Jaarboek, ook een drietal kwartaalbladen met korte artikelen en heeft u direct toegang tot de activiteiten die de Stichting organiseert, en contact met andere verzamelaars en geïnteresseerden.

Uitgave: PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek
English summaries: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek
Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Rikken Print - Nijmegen

Voorzijde omslag: Barokpijp Type 2 met vogelkoppen, maskerkopjes en steeltekt
LICHTIVS ANNO 1632. Langs de rand uitgelopen groen glazuur.
Privécollectie, foto Bert van der Lingen. Zie artikel p. 14.

Achterzijde omslag: Drie gevlochten pijpen van Martinus van Duijn. Zie artikel p. 57.

ISBN 978-90-830114-6-2

© PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	5
Frederik Hendrik- en Amalia van Solms-pijpen: een nieuwe datering en interpretatie en andere (gedateerde) barokpijpen van Pieter de Licht Bert van der Lingen	7
Een groep vroege pijpen uit Zierikzee, 1620-1635 Bas Konijnendijk	37
Een opmerkelijke vondst van pijpen in Macharen Ruud Stam	47
Een bijzondere groep gevlochten pijpen van Martinus Nicolaas van Duijn Arjan de Haan	57
Prince, een belangrijke pijpenmakersfamilie in de 19e eeuw Ruud Stam, Freek Mayenburg, Aad Kleijweg, Bas Konijnendijk	65
Grote pijpenrekken van Gouds plateel (Ivora, Regina en Goedewaagen) en volkskunst pijpenrekken van aardewerk Henk van Assema	123
H. G. Haasloop Werner (1792-1864), verzamelaar van Veluwe oudheden en pijpenkoppen Bert van der Lingen	137
Gambier-pijpen ontworpen voor de Amerikaanse en Canadese markten Arthur van Esveld	143
Pijpen van Job Mouton Clerc uit Saint-Quentin-la-Poterie met portretten van generaals uit de Eerste Wereldoorlog, Koning Albert I van België en een pijp in de vorm van een pet Ruud Stam	159
Bijproducten van pijpenmakers uit het Westerwald die figuren uit kinderboeken en verhalen voor kinderen verbeelden Ruud Stam	167
Twee tabakspotten uit het Westerwald en hun verhaal Max Schneckenbühl	203

Voorwoord

Soms lopen dingen anders dan gepland — en dat gold dit jaar ook voor ons nieuwe jaarboek. Desondanks presenteren wij, met gepaste trots ons nieuwe, rijk geïllustreerde Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen 2025. Negen auteurs hebben gezamenlijk elf boeiende artikelen samengesteld, waarin uiteenlopende onderwerpen worden belicht. Dit resultaat kon alleen tot stand komen dankzij de tomeloze passie en inzet van de auteurs, evenals de enthousiaste medewerking van verzamelaars, onderzoekers, archeologische diensten, archieven en musea, die hun vondsten, beeldmateriaal en kennis belangeloos met ons deelden.

In dit dertiende jaarboek komen diverse aspecten van de geschiedenis van de tabakspijp aan bod. Uiteraard is er aandacht voor archeologische bodemvondsten en historische ontwikkelingen rond de kleipijp in Nederland, Frankrijk en België. Daarnaast bevat deze uitgave artikelen over Goudse pijpenrekken, een tabakspot en bijproducten van pijpenmakers uit het Westerwald en over een Veluwe verzamelaar uit de negentiende eeuw. De archeologische bijdragen omvatten onder meer een groep deels gedateerde zeventiende-eeuwse pijpen van de Goudse pijpenmaker Pieter de Licht (Lichtius), een vondstgroep uit Macharen en een bijzondere verzameling vroege pijpen uit Zierikzee.

Bert van der Lingen schreef een artikel over Pieter de Licht (ook bekend als Per de Licht of Lichtius) en zijn producten, waaronder de bekende Frederik Hendrik- en Amalia van Solms-pijp, die later blijkt te zijn vervaardigd dan tot op heden werd aangenomen. Dat in Zierikzee al vroeg in de zeventiende eeuw pijpen werden vervaardigd, blijkt uit de ontdekking van een pijpenstort aan de rand van de stad, beschreven door Bas Konijnendijk. Ruud Stam analyseerde een groep negentiende-eeuwse pijpen uit Macharen, waarvan de meeste pijpen afkomstig zijn uit 's-Hertogenbosch. Een zeldzame groep gevlochten pijpen met het wapen van Pruisen en zogenaamde wildemannen, vervaardigd door Martinus Nicolaas van Duijn, wordt besproken door Arjan de Haan. Daarnaast beschrijft Ruud Stam, samen met Freek Mayenburg, Aad Kleijweg en Bas Konijnendijk, de geschiedenis van de belangrijke Goudse pijpenmakersfamilie Prince en hun producten.

Henk van Assema wijdt een artikel aan grote pijpenrekken van Gouds plateel en volksaardewerk, waarin een breed scala aan modellen en decoraties wordt gepresenteerd die niet eerder in deze omvang zijn gepubliceerd. Rond het midden van de negentiende eeuw leefde H.G. Haasloop Werner, verzamelaar van Veluwe oudheden en pijpenkoppen en tijdgenoot van de bekende pijpenverzamelaar en auteur Westerhoff; een deel van zijn collectie bevindt zich tegenwoordig in het Rijksmuseum.

De Franse fabrikant Gambier vervaardigde rond 1900 pijpen met portretten van Canadese en Amerikaanse politici. Deze exportpijpen, speciaal gemaakt voor de Verenigde Staten en Canada, worden beschreven door Arthur van Esveld. Eveneens uit Frankrijk (uit het dorp Saint-Quentin-la-Poterie) zijn de portretpijpen van generaals en koning Albert, vervaardigd door Job Clerc en besproken door Ruud Stam.

Verder schreef Ruud Stam een omvangrijk artikel over bijproducten van pijpenmakers uit het Westerwald, geïnspireerd door verhalen voor kinderen. Naast pijpen produceerden zij onder meer speelgoed, poppenkastpoppen en spaarpotten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden zelfs Winterhulp-speldjes vervaardigd. Tot slot schreef Max Schneckenbühl een bijdrage over Duitse tabakspotten en bierpullen die vanaf 1919 werden gemaakt als souvenirs voor Amerikaanse soldaten die als onderdeel van de geallieerde troepen in het Rijnland waren gestationeerd. Wij wensen u veel lees- en kijkplezier.

Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

Frederik Hendrik- en Amalia van Solms-pijpen: een nieuwe datering en interpretatie en andere (gedateerde) barokpijpen van Pieter de Licht

Bert van der Lingen

Frederik Hendrik and Amalia van Solms pipes: A new dating and interpretation and other (dated) baroque pipes by Pieter de Licht

For many years, clay pipes depicting Frederik Hendrik and Amalia of Solms were believed to have been produced to commemorate their marriage in 1625. The recent discovery of a nearly complete pipe dated 1633 challenges this assumption and points to a different historical context for their production. This find allows a small, distinctive group of richly decorated so-called Baroque and Jonah pipes, marked with a stamped rose, to be attributed to the workshop of the little-known pipe maker Pieter Sijmonsz de Licht, who Latinised his name as Per de Licht or Lichtius. Like Baroque and Jonah pipes, De Licht's pipes are often found in military and maritime settings, suggesting their popularity among soldiers and sailors. This article brings together known examples of his work, places them within a broader historical framework, and offers new insights into both the maker and the motivations behind the dated production of these pipes.

Inleiding

Tabakspijpjes met voorstellingen van Frederik Hendrik en Amalia van Solms hebben eenieder altijd gefascineerd en vormden herhaaldelijk het onderwerp van discussie en publicaties. Zij werden doorgaans in één adem genoemd met de zogenoemde barok- en Jonaspijpen: eveneens rijk gedecoreerd rookgerei met fijn gegraveerde voorstellingen. Lange tijd ging men ervan uit dat de pijpen met Frederik Hendrik en Amalia van Solms vervaardigd waren ter gelegenheid van hun huwelijk op 4 april 1625.

Onlangs is een vrij compleet exemplaar gevonden met het jaartal 1633, waardoor een andere verklaring moest worden gezocht waarom deze pijpen gemaakt zijn. Dankzij deze vondst kan nu een kleine, samenhangende groep uitzonderlijk fraai en minutieus versierde pijpen, allen met hetzelfde fraai gegraveerde roosmerk, worden toegeschreven aan één en dezelfde pijpenmakerswerkplaats, die van Pieter (Sijmonsz) de Licht uit Gouda. Pieter de Licht, over wie we nauwelijks informatie hebben, verlatiniseerde zijn naam als Per de Licht en Lichtius en zette die ook op een deel van zijn pijpen.

De pijpen die door Pieter Sijmonsz de Licht op de markt

zijn gebracht zijn, hier voor zover dat mogelijk was, bij elkaar gebracht. Daarnaast zal getracht worden om de pijpen met de jaartallen 1632 en 1633 een historische context te geven en worden een aantal producten van navolgers getoond en producten uit andere werkplaatsen die dezelfde jaartallen op pijpen hebben gezet. Verder zal geprobeerd worden om aan te tonen wat de beweegredenen waren om deze en andere pijpen, elders in het land, met deze jaartallen te vervaardigen.

Elisabeth of Amalia en Sir Walter Raleigh of Jonas?

Friederich was in 1975 de eerste die deze fraai versierde pijpen onder de aandacht bracht in zijn monografie *Pijpelogie*, een standaardwerk dat door vrijwel iedere verzamelaar en door historici en archeologen met belangstelling voor tabakspijpen werd geraadpleegd. In die periode werden deze, tussen 1625 en 1640 vervaardigde pijpen, doorgaans aangeduid als Elisabeth-pijpen, barokpijpen of Sir Walter Raleigh-pijpen.¹ De benamingen Sir Walter Raleigh- en Elisabeth-pijpen werden kort daarna herzien. Op grond van de vondst van een steelfragment met de naam Jonas bleek het niet te gaan om Sir Walter Raleigh, maar om een verwijzing naar de Bijbelse profeet Jonas.² Deze specifieke Jonas-steel draagt het jaartal 1633, een datering die overeenkomt met die

Afb. 1a-b. Frederik Hendrik- en Amalia van Solms-pijp met opschrift PER DE LICHT en ANNO 1633. Bodemvondst Edam, in twee fragmenten. Privécollectie, foto Bert van der Lingen.

van enkele barokpijpen die in dit artikel beschreven worden, en waar later nog op wordt teruggekomen.

Duco plaatste kanttekeningen bij de identificatie van de Elisabeth-pijpen.³ Op basis van een nauwkeurige vergelijking van de afgebeelde portretten concludeerde hij dat niet Elizabeth I van England was afgebeeld, maar Amalia van Solms, samen met haar echtgenoot Frederik Hendrik. De steelversiering bevestigde dat deze pijp ter gelegenheid van hun huwelijk werd gemaakt. In een ovaal zijn twee handen afgebeeld als teken van huwelijksstrouw en granaatappeltjes als teken van reinheid. De benamingen Elisabeth- en Sir Walter Raleigh-pijpen zijn sindsdien vervangen en we spreken nu over respectievelijk Amalia en Jonas, terwijl de term barokpijpen nog steeds in gebruik is gebleven.

Onlangs is door de vondst van een Frederik Hendrik- en Amalia van Solms-pijp met het jaartal 1633 (afb. 1 en 5a-b) duidelijk geworden dat deze pijpen opnieuw moeten worden geïnterpreteerd.

Afb. 2. Houtgravure van de Frederik Hendrik en Amalia van Solms-pijp in Frank Lelsie's *Popular Monthly*, 1885, p. 653.

De naam barokpijpen heb ik in dit artikel voor deze pijpen gehandhaafd, hoewel de pijpen die hier centraal staan zich duidelijk onderscheiden van de meer gangbare barokpijpen. Zij zijn aanzienlijk fijner en met veel meer detail in de koperen persvorm gegraveerd. Waar standaard barokpijpen doorgaans aan weerszijden van de ketel zijn voorzien van een grote gekroonde stippel- of Tudorroos en gearceerde bladeren langs de vormnaden, kenmerken deze exemplaren zich door een hogere mate van ambachtelijke precisie en gedetailleerde weergave van ondermeer planten, bloemen, vogels, maskerkopjes, granaatappels en druiven. De producten van Per de Licht (Lichtius) zijn in de zeventiende eeuw nooit geëvenaard door andere pijpenmakers of vormgraveurs.

Een Goudse vondst in een Amerikaanse collectie

Bijna 150 jaar geleden oefenden pijpen met voorstellingen van Frederik Hendrik en Amalia van Solms ook al een bijzondere aantrekkingskracht uit op verzamelaars in binnen- en buitenland. Aan het einde van de negentiende eeuw werd in de omgeving van Gouda de tabaksketel van een dergelijke pijp gevonden, die uiteindelijk terechtkwam in de collectie van de Amerikaanse archeoloog, auteur en keramiekspecialist Edwin A. Barber. Barber was onder meer conservator van de keramiekafdeling van *The Pennsylvania Museum & School of Industrial Art* (het latere *Philadelphia Museum of Art*) en bekleedde daar van 1907 tot zijn overlijden in 1916 de functie van directeur.

In 1882 nam Barber een beschrijving van dit pijpje op in zijn *Catalogue of the collection of tobacco pipes deposited by Edwin A. Barber*.⁴ Daarin wordt het object omschreven als: 'Dutch Pipe, seventeenth century; highly decorated bowl, human heads in relief; on one side, the face of a man, on the other, that of a child. From the vicinity of Gouda, Holland.' Kennelijk was de rechterzijde van de tabaksketel enigszins versleten, waardoor

Een groep vroege pijpen uit Zierikzee, 1620-1635

Bas Konijnendijk

A group of early clay pipes from Zierikzee (1620-1635)

A find of fifty early clay pipes in the town of Zierikzee appear to (largely) be a local pipe makers waste dump. This is underlined by the fact that all early pipes are unsmoked and most have production defects that would have made them less suitable for sales and use. In addition, a piece of pottery was found with fragments of pipe stems attached to it, stuck to glaze. Half of the pipes are marked with three different marks, a climbing lion with initials II (or possibly HI), TI and II. Two pipes with different marks are clearly manufactured elsewhere. As research about pipe makers in the province of Zeeland is very limited sofar, this find provides new information about local activity, the produce and makers marks used.

Inleiding

Zierikzee (Siric's Ee) is al lang een stad en een havenplaats van betekenis. De ligging aan de monding van de Oosterschelde maakte de stad een belangrijke plaats voor handel en er is sinds de veertiende eeuw een gravensteen gevestigd, waaraan de graven uit de omringende gewesten een bezoek konden brengen en recht konden spreken. Om de stad lag een stadsmuur die regelmatig een upgrade kreeg, zoals in de vroege zeventiende eeuw. Aan de stadsmuur zaten bolwerken vast, punten ter versterking van de verdediging, waar bijvoorbeeld kanonnen op werden gezet. Door de hoogte en de vrije ligging werden de stadsmolens ook vaak op een bolwerk gebouwd.

In 2005 is tijdens de renovatie van een particuliere tuin aan de Hoofdpoortstraat in Zierikzee een groep vroege tabakspijpen gevonden (afb. 1-2). De achterzijde van de tuin waar de vondsten zijn gedaan, ligt aan het Bolwerk. Er bleek een oude afvalkuil te zitten, gevuld met zand, scherven van keukenwaar en pijpfragmenten uit de periode 1620-1635. Een aantal kleipijpen kon later gedeeltelijk worden gerestaureerd (afb. 3). Helaas kon geen compleet exemplaar worden gereconstrueerd.

Op basis van de vondsten en onder meer de onbekende merken was er altijd het vermoeden dat het bij de kleipijpen in deze afvalkuil voor het grootste deel om lokale productie uit Zierikzee ging. Door de jaren heen is dat

Afb. 1. Een deel van de vondsten uit Zierikzee. Collectie en foto Bas Konijnendijk.

Afb. 2. De vondstgroep uit de Hoofdpoortstraat/Bolwerk in Zierikzee. Collectie en foto Bas Konijnendijk.

idee alleen maar versterkt, omdat er steeds meer informatie beschikbaar kwam over de productie uit andere steden in de regio. Over eventuele werkplaatsen en productie in Zierikzee is niets bekend. Er is in de archieven met betrekking tot Zierikzee nog geen onderzoek uitgevoerd naar pijpenmakers.

De vondsten

De vondstgroep bestaat uit vijftig pijpenkoppen waarvan er 46 dateren uit de periode 1620-1635, met twee verschillende modellen (afb. 4a-b). Precies de helft (23 stuks) van de vondsten is gemerkt met een hielmerk. Ze zijn onder te verdelen in de merken *TI* (16 stuks), *Klimmende leeuw met II* of mogelijk *HI* (4 stuks), en *II* (2 stuks). De overige 23 vroege pijpen zijn ongemerkt. Onder de overige vier koppen bevinden zich twee 'import' pijpen uit een wat latere periode (1630-1655) en twee pijpen die niet te determineren waren.

Van de groep vroege pijpen zijn er 34 gefotografeerd om

hun vorm en merk beter te kunnen vergelijken. Allereerst valt de vorm van de pijpen in deze groep op. Het dubbelconische model werd gevolgd maar met eigen, lokale aanpassingen. De pijp heeft een bijna Leids karakter, met een asymmetrische dubbelconische vormgeving, waarbij de zijde naar de steel toe een sterk 'buike' vorm heeft (afb. 3-4a). De pijp is gemerkt en rondom de ketelopening geradeerd, maar is niet geglaasd. De klei is ook minder goed van mengsel, waardoor de beheersing ervan minder fraaie resultaten geeft dan we gewend zijn in veel plaatsen in het Randstedelijk gebied. Een enkele pijp (afb. 4b) heeft een wat afwijkend model zonder deze buikige vormgeving en is wat slordiger afgewerkt.

De vroege pijpen zijn allemaal ongerookt en een aantal hebben sporen van breuk en verkeerd temperatuurgebruik in de oven. Dat wijst vrijwel zeker op een bedrijfs- of misbakselstort van een pijpenmaker of pottenbakker die tabakspijpen voor een pijpenmaker bakte.

Afb. 3. Pijp met grotendeels gerestaureerde steel (vanaf de kop 21 centimeter) en als hielmerk een *Klimmende leeuw met II*, 1620-1635. Hoogte 25mm. Collectie en foto Bas Konijnendijk.

Een opmerkelijke vondst van pijpen in Macharen

Ruud Stam

A remarkable pipe find in Macharen

In Macharen, near Oss, eleven clay pipe bowls were found on a farm. Eight of them were produced in 's-Hertogenbosch by the pipemaker L. Eras, and one by Teunis van Eyck, who worked in 's-Hertogenbosch on behalf of F. Sparnaaij from Gouda. The article discusses the counterfeiting of Gouda pipe marks and how little could be done against it at the time. The crowned 75 mark has not previously been identified on pipes from 's-Hertogenbosch. This find also confirms that prosperity in Macharen during the nineteenth century was low. Two pipes from nearby Megen are also described.

Op het land van Erik Stam,¹ die één van de oudste, nog bestaande, huizen van Macharen bewoont, dat gelegen is aan de oude Dorpsstraat 17 (afb. 1), zijn tien ovale pijpenkoppen gevonden, die uit de 19e eeuw stammen en één zijmerkpijp die gemaakt is rond de eeuwwisseling van de 18e naar de 19e eeuw.

Het huis is in 1989 door de huidige eigenaar gekocht en deze heeft een schuur en betonnen platen rond het huis verwijderd en tot een meter diep gegraven.² Alle vondsten zijn bij deze werkzaamheden gedaan. Aangenomen kan dus worden dat de pijpen door vorige bewoners zijn gerookt. De vondst is bijzonder omdat negen van de ovale pijpen gemaakt zijn in 's-Hertogenbosch en slechts één in Gouda en één zijmerkpijp in Gorinchem. Dit laat zien dat in de eerste helft van de 19e eeuw in Macharen vooral Bossche pijpen werden gerookt.

De situatie in Macharen

Macharen, gelegen ten noorden van Oss in Noord-Brabant is gebouwd op de oeverwal van de Maas en ligt hemelsbreed ca. 20 km van 's-Hertogenbosch. De Maas maakt hier een grote bocht naar het zuiden en aan de zuidkant van die bocht ligt het dorp Macharen. Het is nog steeds een vrij klein dorp. In 1832 telde het 32 huizen. In de 19e eeuw leefden er tussen de 300 en 400 mensen. Veel van de boerderijen waren armoedig en nog armelijker waren de huisjes van de dagloners. De beschrijving van het Kadaster laat zien dat vele huizen en boerderijen vervallen en slecht onderhouden waren.³

Er waren in de 19e eeuw tijden dat een kwart van de bevolking van de bedeling leefde.⁴ De gezinnen die in de eerste helft van de 19e eeuw in het huis Dorpsstraat 17 woonden behoorden veelal niet tot de allerarmsten, maar waren echter meestal ook niet erg welvarend.⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat er meer relatief goedkope Bossche pijpen dan duurdere Goudse pijpen in Macharen werden gerookt.

Op hetzelfde terrein rond het huis, waar de pijpen zijn gevonden, zijn ook veel scherven van aardewerk gevonden, die kennelijk afkomstig zijn van de respectievelijke huishoudens in Dorpsstraat 17. Een paar daarvan zijn afgebeeld als afbeelding 2. Het meeste van de aardewerscherven zijn 19e eeuws. Deze scherven passen bij de minder welvarende, vooral agrarische samenleving als beschreven, waar bijvoorbeeld de luxe van porselein veelal ontbrak.

De pijpenmakerijen in 's-Hertogenbosch

In 's-Hertogenbosch waren in de 19e eeuw een paar pijpenmakers werkzaam. In 1810 werd door Leonardus Eras en J. N. Coolen een pijpenfabriek op het Ortheneinde opgericht. Aanleiding voor de oprichting van de fabriek was de instelling van de tollinie langs de Waal die in mei 1810 werd ingesteld. De fabriek draaide goed en had hetzelfde jaar al 48 werknemers en leerlingen in dienst. Vanaf september 1811 was Eras de enige eigenaar.

Afb. 1. Het huis Dorpsstraat 17, voordat de pijpen en scherven daar zijn opgegraven (Foto G. J. Dukker, 1968, <https://www.stamek.nl/geschiedenis/>).

In 1819 wordt ook het bedrijf van N. J. Crefour in de legger genoemd. Daarna werd dit bedrijf niet meer vermeld. In 1849 vestigde de uit Gouda afkomstige pijpenmaker en werknemer van Sparnaaij, Teunis van Eijk, zich in 's-Hertogenbosch. Het bedrijfje dat uitsluitend voor Sparnaaij produceerde, was geen lang leven beschoren door het bezwaar van het Goudse Gilde tegen de namaak Goudse merken die hij zette.⁶

Op 1 augustus 1864 kwam er na het overlijden van Eras, een einde aan de pijpenfabricage in 's-Hertogenbosch.⁷

Het Goudse Gilde en de merkbescherming

In 1814 werd op aandrang van een aantal pijpenmakers het Gilde in Gouda, dat in 1798 was afgeschaft, hersteld, in de vorm van een vereniging. Het Reglement werd vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 19 december

1814: “*Reglement op de Pijpenfabrieken ende Pijpenhandel*”. De nationale status van het Goudse reglement en de onder Frans regiem tot stand gekomen wet van 22 Germinal, an XI (22 april 1803)⁸ boden niet de gewenste bescherming tegen merkvervalsing in andere steden.⁹ Aanvullend werd daarom door de regering op 25 december 1818 het “Reglement op het stuk der merken door de verschillende pijpenfabrieken te bezigen” vastgesteld. Het reglement hield de verplichting in dat alle pijpenmakers opgave moesten doen van de door hen gebruikte merken en geen nieuwe merken zonder toestemming van het lokale bestuur mochten zetten. Door de bepalingen van het reglement was er alleen bescherming tegen het vervalsen van het bijmerk in de vorm van het Goudse Wapen op de zijkant van de hiel en moesten pijpen van elders worden voorzien van het wapen van de stad waar deze vervaardigd werden.¹⁰ Op 13 februari 1819 kwam

Afb. 2. Aardewerk uit de huishoudingen van Dorpsstraat 17. Met scherven van een schotel met het jaartal 1839, een tuit van een melkkan, een kopje van Engels industrieel wit met blauwe transferprint van een herder (ca.1820-1870) en een bodem van een kom van P. Regout & Co. in Maastricht uit het eind van de 19e eeuw.

Een bijzondere groep gevlochten pijpen van Martinus Nicolaas van Duijn

Arjan de Haan

A remarkable group of braided pipes by Martinus Nicolaas van Duijn

The pipes discussed in this article were made by Martinus Nicolaas van Duijn (1855–1935) from Gouda, the third generation of pipe makers in his family. In 1885 he became the owner of the workshop, at a time when the Gouda pipe industry was already in decline. The piece in question consists of three interwoven pipes measuring 52 cm in length, clearly intended as a showpiece rather than for actual use. They are roughly finished and bear no heel mark. This exceptionally rare item features the Prussian coat of arms on the bowl, together with the inscription VIVAT DE PRUYSE.

Braided clay pipes are rare in the Netherlands. Exceptions were those made specifically for exhibitions or special occasions, often as demonstrations of craftsmanship. A well-known example are the braided pipes by Goedewaagen, produced in 1897 during Queen Wilhelmina's visit to the factory, which show strong similarities to the pipes by Martinus van Duijn discussed here.

Late productie bijzondere modellen

De zeer bijzondere gevlochten pijpen die in dit artikel worden besproken, zijn gemaakt door Martinus Nicolaas van Duijn (1855-1935) uit Gouda. Als roepnaam had hij Martinus van Duijn (ook Duin en Duyn). Als zoon van Adrianus van Duijn (1813-1882) en kleinzoon van Hendrik van Duijn (1785-1863) is Martinus de derde generatie pijpmakers uit de familie Van Duijn. Wanneer hij in 1885 eigenaar¹ wordt van de pijpmakerij, is de telooringang van de Goudse pijpenmakerijen al ingezet. Bij de pijpen van Martinus gaat het dan ook om een vrij late productie. Van zijn hand zijn diverse bijzondere modellen bekend zoals onder meer het stoomlocomotiefje.²

In dit artikel gaat het om een reliëfpijp met op de kop het wapen van Pruisen, geflankeerd door twee wildemannen

met grote knotsen, en langs de rand van de ketel de tekst VIVAT DE PRUYSE. Op de steel staat in reliëf M. VAN DUIN, met aan de andere zijde GOUDA.

Bijzonder is dat het hier niet om één enkele pijp gaat, maar om drie pijpen waarvan de stelen in elkaar zijn gevlochten, wat duidelijk maakt dat zij niet voor normaal gebruik bedoeld waren. De lengte van deze pijpen is 52 cm, waarbij de laatste paar centimeter van de mondstukken ontbreken. Geen van de drie pijpen draagt een hielmerk en de pijpen zijn grof afgewerkt. Op één van de pijpen is zelfs nog de vormnaad te zien.

Afb. 1a-c. De drie gevlochten pijpen van Martinus van Duijn.

Afb. 2-5. Details van het wapen van Pruisen, de wildemannen en de ongemerkte hiel van de pijpen.

Prince, een belangrijke pijpenmakersfamilie in de 19e eeuw

Ruud Stam, Freek Mayenburg, Aad Kleijweg, Bas Konijnendijk

Prince, an important family of pipe makers in the 19th century

Members of the Prince family were among the most important pipe makers in Gouda during the 19th century. From 1797 onwards, Cornelis Prince was the first pipe maker of his lineage. Until 1898, the Prince family held a dominant position in the Gouda pipe industry. The family became prosperous in otherwise poor Gouda, partly through diversification into other types of businesses and through the purchase and sale of houses. In this article, the history of the Prince companies have been reconstructed on the basis of archival records. The only known catalogue from Prince is barely legible. By comparing various collections, a large number of pipes have been attributed in this article to the successive Prince companies. It is striking that the quality of Prince pipes is much higher than that of Sparnaaij, which can partly be explained by the social attitudes of these pipe producers.

Inleiding

In de 19e eeuw behoorden enige leden van de familie Prince tot de belangrijkste Goudse pijpenmakers. Van Prince is één catalogus bekend die een slechte kopie is van een verder onbekend origineel. Hierdoor zijn lang niet alle pijpen die door de verschillende bedrijven van de familie Prince gemaakt zijn bekend. Verschillende pijpenmakers van de familie Prince hebben in verschillende firma's samengewerkt. Ook over deze familie en firma's zijn relatief weinig gegevens beschikbaar in publicaties over de pijpenmakers in de 19e eeuw. Het is dan ook heel plezierig dat Helen en Jan Kooijman, die lange tijd het pand Turfmarkt 142, het Admiraalshuis (afb. 1), hebben bewoond, veel onderzoek gedaan hebben naar de familie Prince.¹ Twee leden van de familie Prince, Cornelis Prince en zijn zoon Cornelis Jan Christiaan Prince hebben van 1830 tot 1888 in dit huis gewoond. Van deze gegevens is in dit artikel dankbaar gebruik gemaakt met vermelding van de bronnen die Helen en Jan hebben gebruikt.² Daarnaast zijn andere bronnen gebruikt, zoals in de literatuurlijst vermeld en is aanvullend archiefonderzoek gedaan in het Streekarchief Hollands Midden. Verder zijn de door de familie Prince gemaakte pijpen afgebeeld die in een paar verzamelingen zijn opgenomen.³

De pijpenmakers in de familie Prince

Cornelis Prince

Cornelis Prince (1773-1833) die van 1797 tot 1833 werkzaam was als zelfstandige pijpenmaker, was de eerste pijpenmaker met de achternaam Prince. Cornelis Prince werd in 1773 geboren als achtste kind en vijfde zoon van Jan Prince den Ouden (1733-1786) en Cornelia Vis (1734-1784).⁴ Het echtpaar had dertien kinderen, waarvan er vijf jong stierven. Het is niet duidelijk wat het beroep van Jan Prince den Ouden was. In 1785 en 1786 was 'Jan Prinse senior' tapper en tabaksverkooper in de Vrouwesteeg.⁵ Jannigje Prince, waarschijnlijk zijn één jaar oudere zus, wordt in de jaren 1765-1770 ook genoemd als tavernier op de Nieuwehaven. Bij zijn overlijden in 1786 was Jan Prince tapper en tabaksverkooper, en grossier in wijnen en sterke drank. Hij kocht en verkocht panden en had aan het eind van zijn leven, in de toen economisch moeilijke tijd, een redelijk vermogen opgebouwd. De begunstigden van zijn erfenis na zijn overlijden op 4 december 1786, waren zijn kinderen Jan, Grietje, Giela (Chila), Gerardus, Cornelis en Pieter Prince. De scheiding van de boedel werd vanwege onduidelijkheid bij de verdeling opnieuw geïnventariseerd en pas 24 mei 1789 werd de waarde van de nalatenschap geschat. Deze bedroeg netto 4436 guldens 18 stuivers en

Afb. 1a-b. Het pand Turfmarkt 142, waar belangrijke pijpenmakers van de familie Prince van 1830 tot 1888 hebben gewoond en het in rococo-stijl geschilderde plafond van de voorkamer. Foto's Vereniging Hendrick de Keyser.

4 penningen.⁶ Tot de nalatenschap behoorden ook twee uitkeringen van twee begrafenis-sociëteiten van respectievelijk 47 gulden 3 stuivers en 200 gulden. Deze begrafenis-sociëteiten hadden de curieuze zinspreuken: *Begravenis Sociëteit 'Huys Wijs, die op zijn Einde denkt'* en *Begravenis Sociëteit, 'Niet sekerder dan de Dood'*. Cornelis Prince erfde hierdoor ruim 739 guldens.⁷ Later in september 1791 was er nog een boedelscheiding waarbij goederen ter waarde van 513 guldens en 11 stuivers werden toebedeeld aan de dan nog vijf in leven zijnde kinderen van Jan Prince (Jan Prince junior, de oudste broer van Cornelis, was op 8 mei 1786 overleden). Cornelis kon zijn pijpenmakerij dus starten met een behoorlijk kapitaal.

Zijn moeder was al op 23 november overleden en Cornelis, die bij het overlijden van zijn vader 12 jaar was, werd waarschijnlijk door zijn andere broers en zus Grietje, die toen 27 jaar was, opgevoed in het ouderlijk huis in de Vrouwevestesteeg.⁹ In de rumoerige periode van de strijd tussen de Patriotten en de Prinsgezinden werd Jan, de broer of oom van Cornelis, Commissaris van de op 8 augustus 1785 opgerichte Patriottische sociëteit in Gouda.¹⁰ Veel leden van de familie Prince lijken weinig Oranjegezind te zijn geweest.

In 1792 huurde Cornelis al op 19-jarige leeftijd het merk *TD gekroond* van Adriana van der Linde, de weduwe van Jan Boms. Pas op 7 juni 1797 legde Cornelis zijn meesterproef af, op het merk *AVB*, en werd toen een

zelfstandige pijpenmaker.¹¹ Het is onduidelijk of en zo ja door wie het merk *TD gekroond* tussen 1792 en 1797 is gebruikt. Immers Cornelis had zijn meesterproef nog niet afgelegd en kon het merk dus formeel niet voeren. Mogelijk werkte Cornelis bij Adriana van der Linde, de weduwe van Jan Boms die de *TD gekroond* van 1792-1806 in eigendom had of bij Jan Stalenburg, zijn latere schoonvader, die tot 1792 dit merk in huur had van Jan Boms.¹²

Cornelis trouwde 12 januari 1794 in de Sint-Jan met Johanna Stalenburg (1771-1808). Zij was de dochter van Jan Stalenburg, die ook pijpenmaker was en die het merk de *Theetafel* in eigendom had en het merk *TD gekroond* tot 1792 in huur had van Jan Boms. Cornelis en Johanna kregen zes kinderen, waarvan er drie vroeg overleden. Twee zonen van Cornelis Prince: Jan Prince (1797-1868) en Gerrit Prince (1807-1887) werden eveneens pijpenmakers en werden vanaf meerderjarige leeftijd opgenomen als firmanten in de vennootschap Cornelis Prince en Zonen (afb. 3).¹³ Een teruggevonden deel van een deurtje in het huis Turfmarkt 142, laat de initialen van Cornelis, Jan en Gerrit Prince zien (afb. 2). Behalve dat Cornelis pijpenmaker was kocht en verkocht hij vanaf 1797 regelmatig huizen.

Na het overlijden van Johanna op 25 oktober 1808 trouwde Cornelis op 16 april 1809 met Maria van der Want (1769-1814) voor het gerecht. Maria van der Want was de dochter van Gerrit van der Want Pzn., die de merken

Afb. 47. Pijp in rode klei met het Prinselijk wapen met twee leeuwen als schildhouder en voorzijde het wapen van Gouda. HONI SOIT QUI MAL Y PENSE. Jan Prince & Cie. Circa 1870-1897. Hielmerk afgebroken (vermoedelijk de *Melkmeid*). Vindplaats Gouda, Muroplast. Collectie en foto's Freek Mayenburg.

Afb. 48. Pijp met het Prinselijk Wapen met twee gekroonde staande leeuwen met afgewende kop en de tekst HONI SOIT QUI MAL Y PENSE. Op de andere zijde het wapen van Gouda. Hielmerk de *Melkmeid*. Firma Jan Prince & Cie. Circa 1870-1890. Vindplaats Gouda, Nieuwehaven pijpenstort. Collectie en foto's Freek Mayenburg.

Afb. 49. Vaasvormige Vrede van Aken pijp. Merk de *Melkmeid*. Cornelis of Jan & Gerrit Prince. Circa 1800-1840. Collectie en foto's Ewout Korpershoek.

Afb. 50. Pijp met heraldische voorstelling en de tekst DIEU ET MON DROIT. Merk de *Melkmeid*. Cornelis Prince of Firma Jan & Gerrit Prince. Circa 1805-1840. Collectie en foto's Ewout Korpershoek.

Afb. 51. Het Fortuin. Merk de *Melkmeid*. Firma Jan & Gerrit Prince of Jan Prince & Cie. Circa 1840-1880. Collectie en foto's Henk van Oostveen.

Afb. 74. Rustende jager. Vindplaats Achterwillens. Merk de *Melkmeid*. Firma Jan Prince & Cie. Circa 1870-1897. Collectie en foto's Bas Konijnendijk.

Afb. 75. Pijpenkop in de vorm van een omgekeerde Chinees. Merk de *Melkmeid*. Vindplaats Gouda, Muroplast. Firma Jan Prince & Cie. Datering eind 19e eeuw. Collectie en foto's Bas Konijnendijk. De vorm is mogelijk na de sluiting van het bedrijf van Prince overgegaan naar van der Want (Stam 2019, p. 55-59).

Afb. 76. Pijp in de vorm van een laars. Merk de *Melkmeid*. Firma Jan Prince & Cie. Na 1870. Van deze pijp bestaat ook een variant in witte klei. Collectie en foto Ewout Korpershoek.

Afb. 77. Sigarenpijpe in de vorm van het hoofd van Mercurius. Firma Jan Prince & Cie. Circa 1860-1897. Merk de *Melkmeid*. Vindplaats Gouda, Achterwillens. Collectie en foto's Freek Mayenburg.

Grote pijpenrekken van Gouds plateel (Ivora, Regina en Goedewaagen) en volkskunst pijpenrekken van aardewerk

Henk van Assema

*Large pipe racks in Gouda pottery (Ivora, Regina and Goedewaagen)
and folk-art pipe racks in earthenware*

Around 1900, several major clay pipe manufacturers in Gouda gradually began producing pottery and decorative earthenware ("Gouds plateel"), in many shapes and sizes. This shift helped compensate for declining revenues caused by reduced demand for the traditionally handmade, mould-pressed Gouda clay pipes. The production of these pressed pipes was partly replaced by clay pipes made in casting moulds (even though they were more expensive), as well as by the growing popularity of wooden tobacco pipes and pipes made from other materials. Among the pottery and decorative items still found in the manufacturers' catalogues is a small number of large pipe racks, produced in various designs. The main producers of these large Gouda pottery pipe racks were Ivora, Regina, and Goedewaagen. This article describes and dates these large Dutch pottery pipe racks and three pipe racks that can be regarded as folk art.

Inleiding

Rond het jaar 1900 gingen een aantal grotere fabrikanten van kleipijpen in Gouda gefaseerd ook aardewerk en sieraardewerk maken, zoals het Gouds plateel, in allerlei vormen en maten. Dit ter compensatie van het omzetverlies als gevolg van de verminderde vraag naar de handmatig geproduceerde, gekaste Goudse kleipijpen. De productie van gekaste pijpen werd deels verdrongen door de productie van kleipijpen in gietvormen (ondanks dat deze duurder waren) en door de introductie van de houten tabakspijp en tabakspijpen van andere materialen.

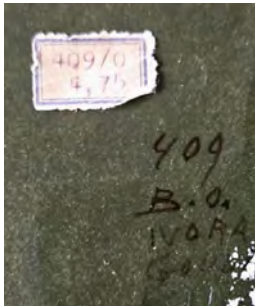
Onder het plateel en andere sieraardewerk dat in de catalogi van de betreffende fabrikanten nog terug te vinden is, bevindt zich ook een gering aantal vormen van grote

pijpenrekken, met verschillende decors. De fabrikanten van deze grotere pijpenrekken van plateel zijn Ivora, Regina en Goedewaagen. De meest populaire modellen zijn die met modelnummer 409 van Ivora en modelnummer 285 van Regina, die beide in verschillende decors zijn vervaardigd.

In dit artikel worden de grote Nederlandse pijpenrekken van plateel van de genoemde fabrikanten beschreven en gedateerd, naast een drietal pijpenrekken die als volkskunst kunnen worden beschouwd. In eerdere publicaties zijn de miniatuur souvenir-pijpenrekjes en miniatuur pijpenstandaardjes van plateel beschreven.¹ Ook zijn eerder de Friese wit-blauwe grote en middelgrote pijpenrekken van de firma Tichelaar gepubliceerd.²

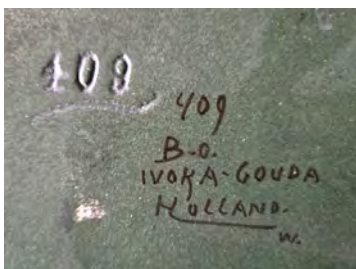
Afb. 1a-b. Kaft van de catalogus Kunstaardewerfabriek "Ivora" van de firma P. van der Want Gzn., Plateelbakkerij "Ivora" in Gouda uit 1926 en het pijpenrek (pag. 39, modelnummer 409). Collectie en foto Museum Gouda.

Afb. 3. Pijpenrek van Ivora uitgevoerd in decor B.O. Donker glansplateel. Modelnummer 409. Met originele prijssticker (f 4,75). Collectie en foto's Henk van Assema.

Afb. 4. Pijpenrek van Ivora met reclame voor Oude Roem Tabak met decor B.O. Donker glansplateel. Modelnummer 409. Collectie en foto's Henk van Assema.

Afb. 6. Pijpenrek van Ivora met reclame voor Kamphof's tabak, decor B.O. Schildersignatuur W. Donker glansplateel. Modelnummer 409. Collectie en foto's Henk van Assema.

H. G. Haasloop Werner (1792-1864), verzamelaar van Veluwe oudheden en pijpenkoppen

Bert van der Lingen

H.G. Haasloop Werner (1792-1864), collector of antiquities and clay pipes from the Veluwe region

Heinrich Gottfried Haasloop Werner (1792–1864) was a former military officer and a collector of Veluwe antiquities and clay pipes. After his retirement, he settled in Doornspijk and dedicated himself to regional history, archaeology, and folk culture. During his walks, he collected objects and residents often gave them their finds. His collection was displayed in his home on the De Haere estate. Seven pipe fragments from his collection, mounted on a piece of cardboard, have been preserved. They are now held by the Rijksmuseum in Amsterdam and originally came from the Museum of Antiquities in Leiden. The fragments range from fine Gouda pipes (1660–1690) with heel marks to coarser, unmarked examples from later periods. The exact origin and find locations are unknown, though some fragments appear to have come from the same context. In the 19th century, clay pipes were often mistakenly identified as Roman; it is unclear whether Haasloop Werner shared this view. His collection reflects the early interest in clay pipes as historical artifacts and contributes to the history of archaeological collecting in the Netherlands.

In het depot van het Rijksmuseum worden een zevental fragmenten van kleipijpen bewaard uit de verzameling van de geschied- en oudheidkundige Heinrich Gottfried Haasloop Werner (Kleef 1792 - Elburg 1864).¹ Deze pijpfragmenten zijn van verschillende kwaliteit en periodes, waaronder de betere 'fijne' pijpen uit Gouda met gestempelde hielmerken en goedkopere 'groffe' pijpen zonder merk. De collectie werd na zijn overlijden overgedragen aan het Museum van Oudheden te Leiden en ging vervolgens eind negentiende eeuw naar het Rijksmuseum in Amsterdam.

Haasloop Werner en de Veluwe

Heinrich Gottfried Haasloop Werner (afb. 1) werd geboren in Kleef op 16 april 1792 maar werd opgevoed in de Oostfriese stad Aurich. Na allerlei militaire omzwervingen die hem onder meer in dienst van Napoleon in Rusland brachten, deserteerde hij, vocht in 1813 met de Verbondenen in de slag bij Leipzig (de Völkerschlacht) tegen Napoleon. Daarna keerde hij terug en nam dienst in het Oranjelegioen. Hij klom op tot kapitein en in 1836 ontving hij de Militaire Willemsorde. Toen hij in 1825 in Kampen in garnizoen lag, trouwde hij met Johanna van der Upwich, die op het landgoed van haar ouders (De Hare) in Doornspijk bij Elburg ging wonen. Haasloop Werner vestigde zich daar permanent na zijn pensionering in 1842.

Afb. 1. Heinrich Gottfried Haasloop Werner. In Burger 1935, 3.

Afb. 2. Pijp rokende mannen uit Doornspijk. Aquarel (detail) van H.G. Haasloop Werner, 1842-1864. Nederlands Openluchtmuseum, objectnr. PR. 9583.

Hij was geïnteresseerd in de geschiedenis van Elburg en de wijde omgeving en heeft veel bijgedragen aan de geschiedschrijving van de Noord-Veluwe. Tijdens zijn vele wandelingen, in gezelschap van een notitieboek en tekenblok, kwam hij in aanraking met de geschiedenis, het landschap en de bewoners met hun volksgebruiken en lokale kleding (afb. 2).² Haasloop Werner was veelzijdig, hij werkte mee aan het Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden van Abraham Jacob van der Aa, schreef boeken over zijn bevindingen tijdens zijn wandelingen en verzamelde Veluwe antiquiteiten die hij deels ook zelf uit de bodem haalde. Zijn notities worden tegenwoordig niet altijd als nauwkeurig gezien. Zijn vriend Egbert van der Maaten schreef in 1865 het 'Levensbericht van Heinrich Gottfried Haasloop Werner':

*'De wereld was zijn vaderland; iedere plaats, waar hij korteren of langeren tijd vertoefde, was het voorwerp zijner belangstelling, die zich vooral openbaarde in de zucht, om hare geschiedenis te ontcijferen uit de archieven en overblijfselen van vroegere dagen. Blokzijl, Kampen, Hoorn, de Helder, maar vooral Elburg kunnen dit getuigen. [...] opgegraven voorwerpen vertelden hem, wie de vroegere bewoners waren geweest van den bodem, en welke veranderingen die bodem in verloop van eeuwen had ondergaan.'*³ De Veluwe was toen nog

vrij onbekend gebied voor archeologen en toen Haasloop Werner eenmaal zijn naam gevestigd had als historicus en oudheidkundige van Elburg en omgeving kwam hij eenvoudiger in contact met (eigenaren van) gevonden oudheden. Een ieder *'die een verroest muntstuk, een oud handschrift, een steen van buitengewonen vorm of eenig ander bijzonder voor-werp ontdekte, stelde het Haasloop ter hand, en al bleek ook veel van hetgeen men hem aanbood, geen gouderts te zijn, toch heeft hij op deze wijze menigen korrel bij-een verzameld, niet om er zich zelve eene kroon van te smeden, maar om ze in het belang der wetenschap aan anderen af te staan'*.⁴ De oudheden werden opgeslagen en tentoongesteld in de kelderkamer van zijn woonhuis op landgoed De Haere in Doornspijk. Kleinkinderen konden zich de kamer van opa Haasloop Werner nog herinneren: *'een kelderkamer met treden op, met boekenkasten, en met allerlei rareiteiten, steenen kogels enz.'*⁵

Haasloop Werner ging regelmatig zelf op zoek naar antiquiteiten. In zijn boek *'Wandelingen over de Veluwe'* schreef hij: *'De Buurt Weekrom [Wekerom bij Ede] was mij bekend; ik was er meermalen geweest om de wonderbaarlijke oudheden, die er schuilen, op te sporen. Ik heb er stukken van urnen gevonden, die in bevalligheid alles overtreffen.'*⁶ Bij Huis te Putten bij Elburg vond

Gambier-pijpen ontworpen voor de Amerikaanse en Canadese markten

Arthur van Esveld

Gambier pipes designed for the American and Canadian markets

The French firm Gambier exported to the United States and Canada during the second half of the nineteenth century. Sales catalogues from American dealers show a wide range of products, including the well-known Crème Gambier pipes and models by Fiolet. Although France held only a small share of the American clay pipe import market between 1865 and 1867 (an average of 2.5%), exports grew significantly in the following decades. Major French manufacturers such as Gambier, Duméril, and Gislou had representatives in cities like New York and San Francisco, indicating an active commercial strategy. In Canada, the popularity of French pipes was so great that Canadian manufacturers began imitating specific Gambier models. Around 1900, Gambier even developed special pipe designs featuring portraits of Canadian politicians. Similarly, portrait pipes of American politicians were created for export to the United States. These pipes are discussed in this article.

Inleiding

De Franse firma Gambier exporteerde in de tweede helft van de negentiende eeuw naar de Verenigde Staten en Canada. Verkoopcatalogi van Amerikaanse handelaren tonen een breed aanbod, waaronder de bekende Crème Gambier pijpen en modellen van Fiolet. Hoewel Frankrijk in de jaren 1865–1867 slechts een klein aandeel had in de Amerikaanse invoer (gemiddeld 2,5%), groeide de export in de decennia daarna enorm. De grote Franse fabrikanten zoals Gambier, Duméril en Gislou hadden vertegenwoordigers in steden als New York en San Francisco, wat wijst op een actieve commerciële strategie. In Canada was de populariteit van Franse pijpen zo groot dat Canadese producenten specifieke Gambier modellen begonnen te imiteren. Gambier ontwikkelde zelfs rond 1900 speciale pijpmoellen met portretten van Canadese politici. Ook voor de export naar de Verenigde Staten werden speciale modellen met portretten van politici vervaardigd. Deze pijpen worden in dit artikel besproken.

Export van pijpen naar Engeland

In de tweede helft van de 19e eeuw was Engeland een belangrijke afzetmarkt voor de Franse pijpenfabrikanten. Met name in Londen werden Franse kleipijpen op verschillende locaties verkocht. Franse kleipijpen ge-

noten veel waardering doordat ze zich onderscheidden van Engelse pijpen door hun grote variëteit aan originele ontwerpen, de kwaliteit van de klei waarvan ze gemaakt waren, waardoor ze goed doorrookten en het verfijnde afwerkingsniveau. Frederick William Fairholt, bekend om zijn werk op het gebied van volkskunde en de materiële cultuur rond tabak in de negentiende eeuw, schreef in zijn boek *Tobacco: Its History and Associations* (1859) het volgende over Gambier: ‘*He has produced the best and the largest works; some of them are admirably modelled and deserve preservation as art-manufactures.*’¹

Om de handel te stimuleren opende Gambier in 1860 ook een verkoopkantoor in Londen. Verschillende Franse fabrikanten hadden in deze periode ook een vaste vertegenwoordiging in die stad: Gambier van 1859 tot 1895, Gislou van ca. 1862 tot 1885, Duméril van ca. 1877 tot 1885 en Fiolet zelfs vanaf 1851/1855 tot 1909.² Zowel Gambier als Gislou werkten samen met Hecht & Co als agent, terwijl Duméril et Bouveur vertegenwoordigd werd door J. Flachfeld & Co. Fiolet had ook een eigen vestiging in Londen.³ Een aantal Gambier modellen waren specifiek ontworpen voor de Engelse afzetmarkt, maar waren ook in Frankrijk verkrijgbaar. De bekendste voorbeelden hiervan zijn de modellen met

vormnummers 1413 (Lord Beaconsfield), 1414 (Gladstone) en 1492 (Queen Victoria). Naast de verkoop van Franse pijpen via de eigen verkoopkantoren werd ook samengewerkt met bestaande verkooppunten van pijpen en tabakswaaren. Uit advertenties in kranten blijkt dat Franse kleipijpen op verschillende punten te koop waren. Archeologische vondsten op Victoriaanse afvalplaatsen bevestigen het beeld dat Franse pijpen populair waren onder Engelse rokers in de negentiende eeuw. Pijpen van Gambier, Fiolet, Duméril-Leurs en Gisclon zijn in veel collecties goed vertegenwoordigd.

Export van pijpen naar Amerika

Ook buiten Europa, zoals in de Verenigde Staten en Canada, werden pijpen van Gambier verkocht. Archeologische vondsten en het aanbod bij veilinghuizen laten zien dat in deze importlanden vaak dezelfde modellen verkrijgbaar waren als in Frankrijk, modellen die ook terug te vinden zijn in de catalogi van Gambier.

Het belang van de export van kleipijpen vanuit Frankrijk naar Amerika blijkt onder meer uit het feit dat verschillende Franse firma's er vertegenwoordigers hadden. Zo had Gisclon een agent, Oscar H. Lear, in New York.

GEORGE ZORN & CO., IMPORTERS & MANUFACTURERS, 524 MARKET STREET, PHILADELPHIA, PA.

GENUINE FRENCH CLAY PIPES.

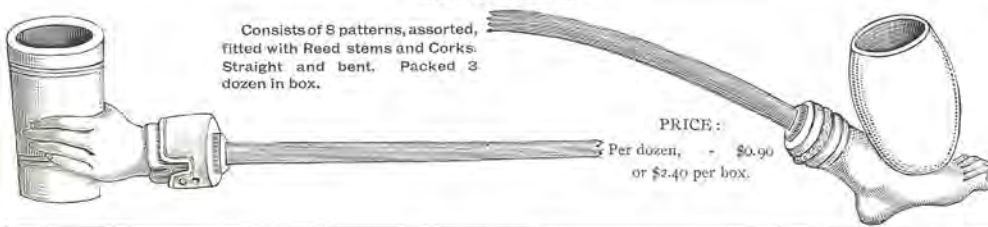
**Full Assortment of
THE CELEBRATED CREME GAMBIEUR CLAY BOWLS.**
BEAUTIFUL PATTERNS FITTED WITH REED STEMS.—Cuts full size.

SELECTION 423.

Consists of 12 Beautiful Patterns, assorted, fitted with Reed Stems and Corks. Straight and Bent. Packed 3 dozen in box.
Price \$0.60 per dozen, or \$1.65 per box.

SELECTION 424.

Consists of 8 patterns, assorted, fitted with Reed stems and Corks. Straight and bent. Packed 3 dozen in box.

PRICE:
Per dozen, - \$0.90
or \$2.40 per box.

SELECTION 425.

Consists of 2 patterns, straight stem, as shown above, under Selection 423, with Stereoscopic Views in the heel of the bowl (something new and interesting). Packed 3 dozen in box.

Price, per dozen, \$0.80 or \$2.25 per box.

SELECTION 426.

Consists of 16 different patterns, richly decorated and painted character heads, fitted with Reed stems and Corks. All bent stems. Packed 3 dozen in box. Price, per dozen, \$0.80 or \$2.25 per box.

The Creme Gambier Clay Pipes, illustrations and prices of which are quoted above and on previous page, are the finest French Clays manufactured. They are made in France near the Belgium line, where the finest clay is to be found, and are exported from Paris all over the world. They have the reputation of absorbing the nicotine more than any other pipe, being of very soft clay, fine glossy surface and excellent finish.

The change in Tariff on Clay Pipes has somewhat increased the price on above Bowls and Stems, but considering the quality, there is still a great demand for them.

Afb. 1. Pagina 17 uit de verkoopcatalogus van George Zorn & Co met een selectie Gambier-modellen. De figurale manchtpijp is nr. 62 (Tête de pipe Sportman). Volgens de catalogus werden er zestien verschillende figurale koppen verkocht. De prijs van deze koppen was \$0,80 per dozijn of \$2,25 voor een doos met drie dozijn.

fiteren door een coalitie van tegenstanders van het regeringsbeleid te smeden, waardoor hij in 1887 tot premier van Quebec werd verkozen. Zijn beleid, waaronder een wet die de Jezuïeten compenseerde voor eerder onteigende landerijen, leidde tot felle oppositie. In 1891 werd hij uiteindelijk door de Luitenant-Gouverneur ontslagen op verdenking van misbruik van publieke fondsen. Zijn gelijknamige zoon (1875-1937) trad later in zijn voetsporen en werd ook politiek actief.

De tweede pijp, met vormnummer 1621 is **tête fantaisie de Lotbinière** (afb. 11) en heeft een ketel in de vorm van het hoofd van een man met snor, een kraagje en een vlinderdasje. Op de steel rechts staat in een medaillon, in een gestippeld kader, de naam DE LOTBINIERE. De variant met steel heeft vormnummer 1628 (afb. 18).

Henri-Gustave Joly de Lotbinière (1829-1908) was een Frans-Canadese advocaat en politicus. Hoewel geboren in Frankrijk groeide hij op in Canada en studeerde in Parijs. Hij praktiseerde als advocaat in Quebec en beheerde het familiekapitaal. Als overtuigd liberaal was hij actief in de politiek: van 1861 tot 1867 had hij zitting in het federale Huis van Afgevaardigden en van 1867 tot 1885 was hij parlements lid in de wetgevende vergadering van Quebec. Hij was een korte periode premier van Quebec (1879-1879) en verliet de politiek in 1885. In 1895 werd hij geridderd en het jaar daarop nam hij, ten tijde van het kabinet van Wilfried Laurier, opnieuw plaats in het huis van afgevaardigden. In 1900 werd hij aangesteld als Luitenant-Gouverneur van British Columbia, met als doel politieke stabiliteit te waarborgen tijdens een periode van onrust.

De pijp met vormnummer 1622, genaamde **tête fantaisie Chapleau**, (afb. 12) heeft een tabaksketel in de vorm van het hoofd van een man met snor en grote bakkebaarden, een opstaande kraag en een vlinderdasje. Rechts op de steel staat, in een kader, de naam CHAPLEAU. De gesteelde variant van deze pijp heeft vormnummer 1629 (afb. 19). De invloedrijke advocaat, zakenman en politicus Joseph Adolphe Chapleau (1840-1898) was eigenaar van de kranten *Le Colonisateur* en *La Presse*, en directeur van zowel de *Laurentides Railway* als de *Pontiac and Pacific Railway*. Zijn politieke carrière begon in 1867 met zijn verkiezing tot volksvertegenwoordiger in Quebec. Vervolgens bekleedde hij de functies van procureur-generaal (1873-1874), provinciaal minister (1876-1878) en premier van Quebec namens de Conservatieve Partij (1879-1882). In de laatste fase van zijn loopbaan was hij van 1892 tot aan zijn dood Luitenant-Gouverneur van Quebec.

Vormnummer 1623, **tête fantaisie Mowat** (afb. 13) is geboetseerd als het hoofd van een man met halflang haar, bakkebaarden en een gesloten kraag. Op de rechterzijde van de steel staat in een kader Sr. O. MOWAT.

Afb. 10. MERCIER, 1620: Honoré Mercier (1840-1894). Hoogte ketel 5 cm. Foto en collectie auteur.

Afb. 11. LOTBINIERE, 1621: Henri-Gustave Joly de Lotbinière (1829-1908). Hoogte ketel 5,1 cm. Foto en collectie auteur.

Afb. 12. CHAPLEAU, 1622: Joseph Adolphe Chapleau (1840-1898). Hoogte ketel 5,5 cm. Foto en collectie auteur.

Net als de manchetmodellen werden de meeste steelpijpen met Canadese politici uitgevoerd in witte pijpaaarde en oorspronkelijk afgewerkt met schilderemaille (afb. 24) of calciné gebrand (afb. 17). Omdat de bodemvondsten beschadigd zijn geraakt vóórdát ze beschilderd of definitief afgewerkt konden worden en vervolgens op de afvalstort terecht kwamen, is het niet met zekerheid vast te stellen welke afwerking oorspronkelijk bedoeld was.

Overige pijpen voor de buitenlandse markt

Gesteld kan worden dat het overgrote deel van de pijpen die geëxporteerd zijn tot het reguliere assortiment behoorden die ook in Frankrijk en andere Europese landen te koop waren en dat in incidentele gevallen pijpen specifiek ontworpen zijn voor afzet in een bepaald land. Daarnaast bracht Gambier een aantal modellen op de markt, die gericht waren op de Engelse markt maar

Afb. 19. Fantaisie Chapleau, 1629. Joseph Adolphe Chapleau (1840-1898). Hoogte 5,7 cm. Vindplaats oever La Houille, Givet. Foto auteur, collectie Japin, Givet.

Afb. 20. Fantaisie Mowat, 1630. Oliver Mowat (1820-1903). Hoogte 5,8 cm. Vindplaats oever La Houille, Givet. Foto auteur, collectie Japin, Givet.

Afb. 21. Fantaisie Laurier, 1631. Wilfred Laurier (1841-1919). Hoogte 5,7 cm. Vindplaats oever La Houille, Givet. Foto auteur, collectie Japin, Givet.

Afb. 22. Fantaisie Macdonald, 1633. John Alexander Macdonald (1815-1891). Hoogte 5,8 cm. Vindplaats oever La Houille, Givet. Foto auteur, collectie Japin, Givet.

Afb. 23. Fantaisie Tupper, 1632. Sir Charles Tupper (1821-1915). Hoogte 5,4 cm. Vindplaats oever La Houille, Givet. Foto auteur, collectie Japin, Givet.

Pijpen van Job Mouton Clerc uit Saint-Quentin-la-Poterie met portretten van generaals uit de Eerste Wereldoorlog, Koning Albert I van België en een pijp in de vorm van een pet

Ruud Stam

Pipes made by Job Mouton Clerc in Saint-Quentin-la-Poterie with portraits of generals active during World War I, King Albert I from Belgium and a pipe shaped like a general's cap.

In Saint-Quentin-la-Poterie, a southern French village with a rich tradition in ceramics, Job Clerc's pipe factory was active from around 1880. Clerc, from a wealthy family of pipe traders, took over the flourishing business of Pasquier. The factory produced pipes, children's toys, and figurines, and exported to countries including Germany, Italy, and the U.S. During World War I, production peaked, with mainly female workers due to the mobilization of men. Clerc also created portrait pipes of wartime figures such as King Albert I, Marshal Joffre, Field Marshal French, and General Foch. These pipes, made of red or white clay, were sometimes painted or glazed and referred to the war effort. Two models of Joffre are known, including an enameled version from after 1918. Clerc also made a pipe shaped like a general's cap resting on a hand. Although his products were not always of high quality, they were appreciated for their character and charm. The factory remained in operation until 1970, long after other French pipe makers had ceased production.

In het in het zuiden van Frankrijk nabij Uzès gelegen kleine dorpje Saint-Quentin-la-Poterie was de pijpenmakerij van Job Clerc gevestigd. Saint-Quentin-la-Poterie is een dorp waar, in de 18e en 19e eeuw veel keramische bedrijven gevestigd waren. Ook waren daar veel pijpenmakers werkzaam.¹ In 1851 had dit, toen 1700 inwoners tellende dorp, 88 pottenbakkers en 61 pijpenmakers binnen haar grenzen.²

Job Clerc werd op 24 april 1854 geboren (afb. 1). Zijn vader, die handelaar in pijpen was, behoorde tot de meest welgestelde families in het dorp. Getuigen voor de aangifte van Job's geboorte waren de hoefsmid Augustin Andevert en de pijpenfabrikant Frédéric Benoit.³ Voor Job was het oppakken van het vak van pijpenmaker en -handelaar dan ook vanzelfsprekend. Rond 1880 nam hij het florerende bedrijf van de pijpenfabrikant Pasquier over.⁴ Na 1884 bouwde de familie de pijpenfabriek, waar na 1890 grote aantallen tabakspijpen en schiettentpijpen, schiettentfiguurtjes en kinderspeelgoed (articles pour surprises) werden geproduceerd.

Job Clerc leverde zijn producten naar delen van Zuid-Frankrijk, Oostenrijk, Spanje, Italië, Noord-Afrika, Duitsland (Ruhla) en rond 1917 ook naar Amerika. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was de productie het hoogst, zoals blijkt uit onderstaande tabel van het aantal werknemers (tabel 1).⁶ Opvallend is het hoge aandeel van vrouwen onder het personeel. In 1916 werkte er zelfs

Afb. 1. Portret van Job Mouton Clerc. Collectie Musée des Terrailles, St. Quentin-la Poterie

Afb. 2. Place de la Maire in Saint-Quentin-la-Poterie in het begin van de 20e eeuw.

slechts één man, mogelijk als gevolg van de mobilisatie gedurende de oorlog. Job Clerc handelde, net als zijn vader, ook veel in pijpen van andere grote Zuid-Franse fabrieken als Bonnaud, Morelli en Motton. Vanaf 1910 werd op een nieuwe etage in de fabriek ook sigarettenpapier vervaardigd. De fabriek sloot definitief in 1970.

In en kort na de Eerste Wereldoorlog maakte Job Clerc een viertal pijpen met de gezichten van hoofdfiguren uit die oorlog. Dit waren Koning Albert I van België, maarschalk Joffre, veldmaarschalk French en generaal en commandant van de geallieerden Foch. Van de pijpen met het gezicht van Koning Albert is hier alleen een tekening afgebeeld (afb. 12). Ook van een pijp in de vorm van een pet van een generaal op een hand, die eveneens refereert aan de strijd van de Fransen in de Eerste Wereldoorlog, is een persvorm afgebeeld en een tekening (afb. 13 en 14). Deze zijn opgenomen om een compleet beeld te schetsen van de productie van pijpen

van Job Clerc die refereren aan de Eerste Wereldoorlog. Alle portretpijpen van Job Clerc van hoofdrolspelers uit de Eerste Wereldoorlog bestaan in rode en in witte klei en zijn soms geverfd of van schildersglazuur voorzien. Meer pijpen van Job Clerc die refereren aan de Eerste Wereldoorlog zijn niet bekend.

Het belang van de veldslagen in het noorden van Frankrijk en in België voor het voortbestaan van Frankrijk en het feit dat de productie van de fabriek van Job Clerc toen op zijn hoogtepunt was zullen beide geleid hebben tot de vervaardiging van deze aan de strijd in de Eerste Wereldoorlog refererende pijpen. Andere portretpijpen zijn uit het assortiment van Job Clerc niet bekend. Wel heeft hij ook pijpen met gezichten gemaakt. Die zijn echter niet aan een persoon te koppelen.

De kwaliteit van de pijpen van Job Clerc bleef ver achter bij die van andere grote Franse fabrieken. Hetzelfde geldt voor de afwerking van zijn kinderspeelgoed dat veelal slechter afgewerkt was dan dergelijke pijpvaard artikelen uit het Westerwald.⁷ Echter veel van de door Job Clerc gemaakte pijpen en figuurtjes zijn aantrekkelijk door hun aansprekende uitstraling. Ze hebben veelal eigenheid en charme. Het is dan ook niet verbazend dat dit bedrijf forse omzetten maakte in een tijd dat de andere Franse pijpenfabrieken ermee ophiielden.

Tabel 1. Aantal werknemers.

Jaar	Vrouwen	Mannen	Totaal
1883	4	6	10
1901	9	6	15
1916	35	1	36
1919	24	4	28
1929	?	?	20

Bijproducten van pijpenmakers uit het Westerwald die figuren uit kinderboeken en verhalen voor kinderen verbeelden

Ruud Stam

By-products of Pipe Makers in the Westerwald Representing Figures from Children's Literature and Tales

In the first half of the 20th century, the turnover of the pipe-making workshops in the Westerwald declined sharply. To keep their heads above water, many pipemakers began producing all kinds of figurines that were sold as toys or advertising items. These also included figurines depicting fairy tales and children's stories, as well as heads for puppet-show puppets.

During the National Socialist regime in Germany, so-called Winter Relief items (Winterhilfswerk) were also produced, the proceeds of which were supposedly intended for the poor, war widows, and orphans, but flowed into the war treasury. In the Westerwald, small mould-formed Winter Relief badges were made by the pipemakers. Some of these were zodiac signs, but most depicted figures from the children's books of Wilhelm Busch, such as the stories of Max and Moritz, Herr and Frau Knopp, Die fromme Helene, and the painter Klecksel, as well as stories by Heinrich Hoffmann from his Struwwelpeter book.

The article also illustrates many puppet-show heads. Not all the puppet characters could be identified by name. The pipemakers produced only two pipes with heads of characters from children's stories: Max and Moritz. Where possible, the makers of the figurines have been indicated. The objects shown come from various private collections as well as from the collection of the Keramikmuseum Westerwald.

Inleiding

Naast pijpen zijn er in het Westerwald (Duitsland) door de pijpenmakers ook veel producten gemaakt, die net als de pijpen, in een mal werden geperst en daarna werden gebakken. Dat deze nevenproducten werden gemaakt had alles te maken met de verslechterende afzet van pijpen vanaf de jaren negentig van de 19e eeuw. De pijpenmakers in het Westerwald hadden in de tweede helft van de 19e eeuw een enorme export naar Amerika. Die export was zo groot dat dit ervoor zorgde dat, de recessie die vanaf 1877 begon en in Duitsland hard toesloeg, in het Westerwald nauwelijks werd gevoeld.¹ In 1886 waren er in Hilgert 38 pijpenmakerijen die jaarlijks 26 miljoen pijpen produceerden en meer dan 55% van de productie in het Westerwald verzorgden.² In datzelfde jaar waren 138 van de 152 families in Hilgert zo arm dat zij geen 'Klassensteuer' (belasting) hoefden te betalen.³ Onder de leden van veel van deze families waren veelal personen die in pijpenmakerijen werkzaam waren en daar een zo mager inkomen verdienden dat vele van hen ook zelf hun groenten verbouwden en soms enige dieren voor eigen gebruik hielden.

De verslechterde export naar Amerika vanaf de negentiger jaren had alles te maken met de extreme importtarieven die vanaf 1891 in Amerika golden (het McKinley Tarief). In 1895 berichtte Zais/Richter dat, als gevolg daarvan, het aantal werkenden in de pijpenindustrie sterk afgenomen was, maar dat dit nog niet tot sluiting van bedrijven leidde.⁴ Er was herstel rond 1900, maar de Eerste Wereldoorlog maakte daaraan een einde. Voor die oorlog werden bijvoorbeeld nog twee miljoen pijpen vanuit Hilgert naar Amerika geëxporteerd. Na de Eerste Wereldoorlog is de productie van pijpen nooit meer op het oude niveau teruggekomen.⁵ Dit is goed te illustreren aan het aantal pijpenmakerijen die in verschillende jaren in Hilgert werkzaam waren (grafiek). Hilgert was de plaats waar in het Westerwald de meeste pijpenmakers gevestigd waren.⁶ Dit waren zowel kleine bedrijfjes die afhankelijk waren (het Verlagsysteem) van de grote fabrieken/handelsondernemingen zoals Wingender, Schilz-Müllenbach en Müllenbach & Thewald en later ook Lamp und Mannebach, als ook middelgrote zelfstandig werkende ondernemingen.

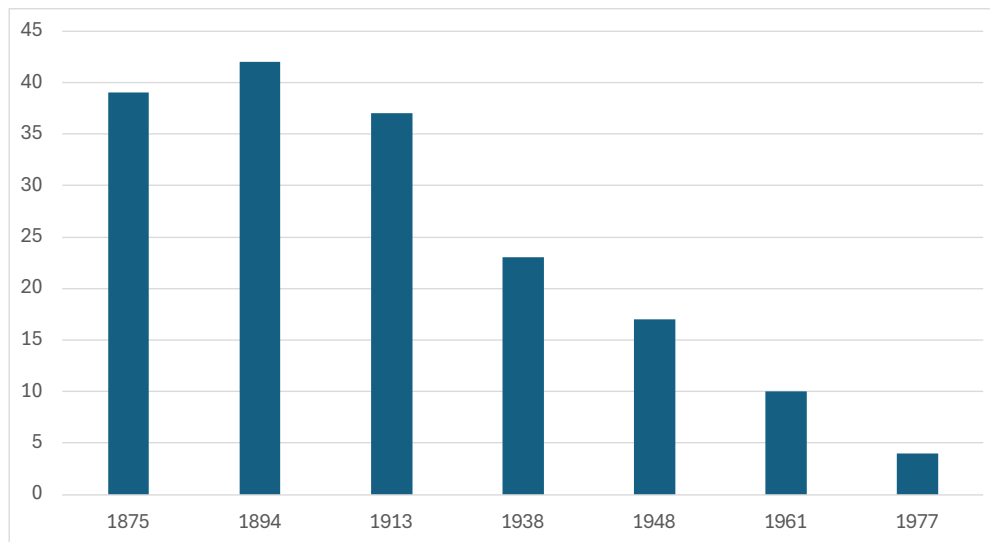

Fig. 1. Het aantal pijpenmakerijen in Hilgert, 1875-1977.

De bijproducten die door de pijpenmakers werden gemaakt waren vooral producten voor kinderen en reclameobjecten, zoals spaarpotten en miniatuurkruikjes met reclameteksten en nesteieren en schiettentfiguren.⁷ In de Tweede Wereldoorlog zijn ook Winterhulpseldjes (Winterhulpswerk) gemaakt door de pijpenmakers.⁸

In dit artikel wordt gefocust op die producten die geïnspireerd zijn door verhalen voor kinderen in Duitsland uit de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw.

In een uitgebreid artikel van Arjan de Haan in het jaarboek 2013 over kleipijpen uit het Westerwald die gebaseerd zijn op Amerikaanse stripfiguren zijn zes pijpen besproken met figuurtjes op de steel. Dit waren: 'The Whole Dam Family (afb. 1), het Schoenpoetsertje (It is a shame to take the money), Alphonse en Gaston, Foxy Grandpa, Happy Hooligan en The Whole Dam Family op reis. Ook een pijp gemaakt voor de St Louis World Fair (met Thomas Jefferson en Napoleon op de steel) en die niet door kinderverhalen geïnspireerd was, behoort tot deze groep pijpen met een Amerikaanse inspiratie, die ook vooral voor de Amerikaanse markt werden gemaakt.⁹

Dat verhalen voor kinderen soms als inspiratiebron genomen werden bewijst ook het boekje van Sarunas Peckus over meerschium en houten pijpen waarop de geschiedenis van de Vos Reynaerde is uitgebeeld.¹⁰

Naast bovengenoemde pijpen kunnen slechts twee pijpen, met de hoofden van Max und Moritz uit het beroemde boek van Wilhelm Busch, als pijpen gebaseerd op kinderverhalen aangemerkt worden. Daarentegen behoren veel van de bijproducten van de pijpenmakers uit het Westerwald tot de categorie van op kinderverhalen gebaseerde voorwerpen.

Achtereenvolgens worden de Winterhulpseldjes en de poppenkastpoppen besproken. Ook andere figuurtjes die door de pijpenmakers gemaakt zijn, zijn geïnspireerd op verhalen voor kinderen. Als voorbeelden van op andere verhalen geïnspireerde figuurtjes worden hier onder meer getoond een fluitje, die het Nils Holgersson verhaal van een jongen vliegend op de rug van een gans verbeeldt, een clown en verder vier verhalen van de gebroeders Grimm: een doosje met Sneeuwwitje en de zeven dwergen, Hans en Grietje, beeldjes van Roodkapje, al of niet met de wolf en de kikkerkoning. Andere nevenproducten, waaronder veel kinderspeelgoed, worden hier buiten beschouwing gelaten omdat die niet op bekende kinderverhalen zijn gebaseerd. Tot slot komen twee spaarpotten en twee pijpen met de gezichten van Max en Moritz aan bod.

Afb. 1. Pijp met The Whole Dam Family. Productie vermoedelijk Julius Wingender (Collectie auteur).

Afb. 66a-d. Beschilderde Kasperle (H. 7,2 cm, collectie Max Schneckenbühl) en een onbeschilderde kop (niet uit de fabriekstort van Simonis, collectie auteur, H. 6,4 cm).

Afb. 67a-j. Vier beschilderde Kasperle koppen (H. 6,2 en 5,3 cm, collectie Max Schneckenbühl) en een onbeschilderde kop (H. 4,8 cm, collectie auteur).

Afb. 68. Gretel? in oorspronkelijk kostuum (H. kop 4,9 cm, hele figuur ca.27 cm, collectie Max Schneckenbühl).

Afb. 69. Seppel? de vriend van Kasperle (H. kop 6 cm, hele figuur 27 cm, collectie Max Schneckenbühl).

Afb. 70. De boosaardige grootmoeder (H. kop 4,6 cm, hele figuur ca.26,5 cm, collectie Max Schneckenbühl).

Twée tabakspotten uit het Westerwald en hun verhaal

Max Schneckenbühl¹

Two tobacco jars from the Westerwald and their Story

After the armistice of November 11, 1918, American troops occupied the area around Koblenz, including the Westerwald. Around 60,000 soldiers of the First Division were stationed across more than 100 towns and were quartered with local families. Relations with the German population were initially tense due to strict rules and bans on contact. To keep the soldiers occupied, sports events, excursions, and circus shows were organized. During this time, souvenirs made of Westerwald ceramics appeared, such as beer steins, ashtrays, and tobacco jars. In 2023, a rare tobacco jar was discovered, made by Dümmler & Breiden, featuring medallions referring to battles, a circus parade, and an artillery regiment. The jar is a unique memento of the American occupation. Another tobacco jar depicts American troops. These ceramic pieces serve as tangible reminders of the American presence in Germany after World War I.

Inleiding

In de eerste jaren van de Eerste Wereldoorlog, tussen 1914 en 1917, veroverden de Duitse troepen veel land en het leek erop dat zij de oorlog in hun voordeel konden beslissen. Toen de Amerikanen in 1917 begonnen mee te vechten wonnen de geallieerden grote veldslagen en moesten de Duitse soldaten zich voor het eerst terugtrekken en zagen zij geen kans meer om de oorlog toch nog te winnen.

Bovendien veranderden de politieke verhoudingen in Duitsland en werd er op 11 november 1918 een wapen-

stilstand gesloten, waarbij de geallieerde troepen van Amerika, Frankrijk Engeland en België ook delen van het Rijnland bezetten.

De Eerste Divisie in het Westerwald

Toen op 11 november 1918 de wapenstilstand een einde maakte aan de Eerste Wereldoorlog bezetten Amerikaanse troepen als een van de geallieerde overwinnaars onder meer het rechts van de Rijn (ten oosten van de Rijn) gelegen gebied rond Koblenz (afb. 2).

Voor meer dan 60.000 Amerikaanse soldaten, die over

Afb. 1. Amerikaans Veldartillerie Bataljon. Uit: Blum, 1992.

Afb. 5a-e. De tabakspot met vier medaillons als herinnering voor de Amerikaanse militairen die na de Eerste Wereldoorlog nog bij Montabauer gelegerd waren. Dümler & Breiden uit Höhr. Collectie auteur.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

www.tabakspijp.nl

